



A SZAKISKOLÁK PRESZTÍZSVESZTÉSE

A MAGYAR KÖZOKTATÁSI RENDSZERBEN az elmúlt évtizedben a középfokú oktatás rendkívül sokszínűvé változott. A sokszínűség mind az iskolák fenntartói (önkormányzati, egyházi, alapítványi iskolák), mind az oktatás szerkezete (4–6–8 osztályos gimnáziumok, 5–6 osztályos szakközépiskolák, 4 osztályos szakiskolák) mind pedig az iskolák által nyújtott szolgáltatások tekintetében jellemző. Ez lényegében azt jelenti, hogy az általános iskola után továbbtanuló gyerekek bőséges iskola-kínálatból választhatnak. Az országos statisztikai adatok azt mutatják, hogy az elmúlt évtizedben egyre többen választottak közülük érettségit is adó középfokú iskolát, és egyre kevesebben jelentkeztek szakiskolába. A közvélemény-kutatási adatok is azt mutatják, hogy a felnőtt lakosság (köztük a szülők) többsége a gimnáziumi és szakközépiskolai továbbtanulást látja a legjobb iskoláztatási stratégiának.

1. táblázat: A lakosság véleménye arról, hogy milyen középfokú iskolában érdemes tovább tanulni, 1999 és 2002 (%)

A középfokú program típusa	1999	2002
Gimnázium	19	23
Szakközépiskola	44	50
Szakiskola	8	10
Nincs jelentősége annak, hogy ki milyen iskolában tanul tovább	19	12
Nem tudja, válaszhiány	10	5

Forrás: Oktatásügyi közvélemény-kutatások, 1999 és 2002. In: Jelentés a magyar közoktatásról, 2003.

Ezzel szemben a gazdaság szereplői (munkaadók, gazdasági kamarák képviselői, stb.) rendre aggodalmukat fejezik ki amiatt, hogy sok a felsőfokú végzettségű pályakezdő, miközben kevés a szakmunkás. Ennek legfőbb okát abban látják, hogy a szakmatanulás és a szakmai iskolák elvesztették népszerűségüket, és ennek korrekcióját az oktatáspolitikától várják. 2003-ban az Oktatáskutató Intézetben folytatott kutatásunk¹ során arra a kérdésre kerestünk választ, hogy mi lehet ennek az

1 A kutatás során egy régióra, településtípusra, fenntartóra, iskolaszervezetre és szakmacsoportra reprezentatív országos iskola-minta alapján 2371 olyan tanulót kérdeztünk meg kérdőívek segítségével, akik 2003 tavaszán fejezték be középszintű tanulmányaikat (vagyis a gimnáziumok esetében érettségi előtt, a szakmai iskolák esetében pedig a szakmai vizsga előtt álltak). Azt is megkérdeztük, a végzős tanulókról, hogy hajlandók lennének-e egy későbbi időpontban arról tudósítani bennünket, hogy sikerült-e megvalósítaniuk továbbtanulási ill. munkavállalási ambícióikat. Azokat, akik erre hajlandók voltak (407 fő, azaz a megkérdezettek 18%-a) 2003 őszén újra felkerestük, hogy információkat gyűjtsünk az eredeti elképzelések megvalósulásáról. A kutatásban az Oktatáskutató Intézet részéről Fehérvári Anikó, Janni Gabriella és Dobos Éva vettek részt. Az adatfelvételt külső munkatársak végezték. A kutatás a Közösen a Jövő Munkahelyeiért Alapítvány támogatásával készült.

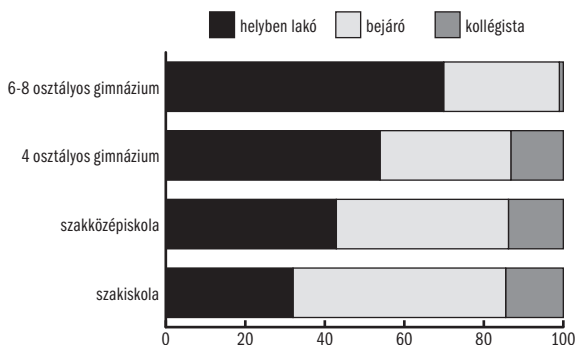
oka. Milyen társadalmi helyzetű gyerekek járnak a különböző típusú középfokú iskolákba, milyen megfontolásokból választanak különböző iskolákat, és milyen továbblépési esélyeket nyújtanak a fiataloknak jelenleg a különböző típusú középfokú iskolák?

Családi háttér

A 2003 tavaszán megkérdezett érettségi illetve szakmai vizsga előtt álló végzős tanulók 15%-a Budapesten, 18%-a megyeszékhelyeken, 13%-a városban, 32%-a kisvárosban, és 22%-a községekben lakott. A gimnáziumok végzősei közül az átlagosnál többen laktak nagyvárosokban, a szakmunkás osztályok végzősei közül pedig az átlagosnál többen laktak kisvárosokban és községekben.

A vizsgált tanulók majdnem fele élt azon a településen, ahol iskolába járt, 42%-uk bejáró volt, 12%-uk pedig kollégiumban lakott. A nagyvárosokban élők döntő többsége helyben járt középiskolába, a kisvárosokban és községekben élők többsége pedig bejáró volt. A szerkezetváltó gimnáziumok tanulóinak több, mint kétharmada, a hagyományos gimnáziumok tanulóinak pedig több, mint fele volt helyben lakó, míg a szakiskolásoknak több, mint fele bejáró volt a középiskolai évek alatt.

1. ábra: A tanulók tanév alatti lakóhelye képzési formák szerint



Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

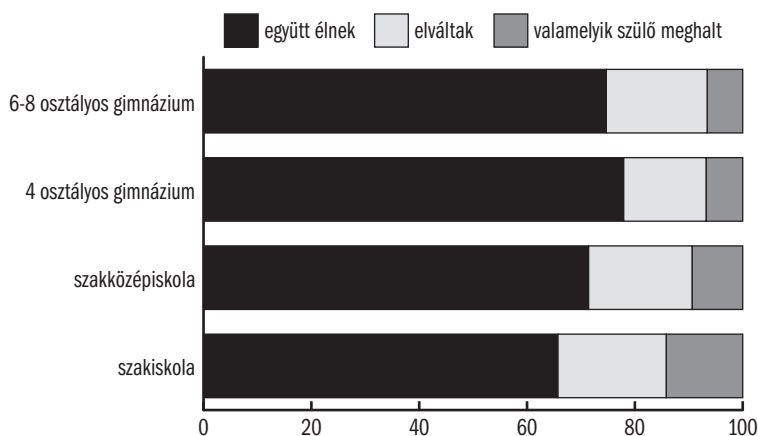
Az összes végzős tanuló között 2% volt a magukat cigány nemzetiségűnek vallók aránya. A szakközépiskolákban ez az arány megfelelt az átlagnak, a szakiskolások osztályokban az átlag kétszerese volt, a hagyományos gimnáziumi osztályokban, pedig az átlag fele. A gimnáziumok szerkezetváltó osztályaiban egyetlen cigány tanulót sem találtunk.

A rendelkezésünkre álló adatok tehát azt bizonyították, hogy a lakóhelyi és etnikai hátrányokkal sújtott tanulók aránya egyértelműen a végzősök képzési formájához igazodott, vagyis a magasabb presztízsű képzési formákban kevesebb, az alacsonyabb presztízsű képzési formákban pedig több ilyenfajta hátrányt elviselni kénytelen tanulót találtunk.



Hasonló eredményekre jutottunk a tanulók családi körülményeinek vizsgálata során is. Azt tapasztaltuk, hogy minél magasabb presztízsű képzési formában tanul egy gyerek, annál valószínűbb, hogy rendezett családi körülmények között él. A hagyományos gimnáziumok tanulói között 78% volt az együtt élő szülők aránya, míg a szakmunkás osztályok tanulóinak esetében csak 66%. A szakiskolások családjaiban nem csak az elvált szülők aránya volt az átlagnál magasabb, hanem azoknak a családoknak az aránya is, ahol valamelyik szülő meghalt.

2. ábra: A szülők együttélése képzési formák szerint



Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

A végzős tanulók szüleinek iskolai végzettség szerinti megoszlása meggyőzően bizonyítja a középfokú iskolarendszer társadalmi rétegekhez igazodó, mereven hierarchikus szerkezetét. Míg a szerkezetváltó gimnáziumokban több mint a tanulók fele olyan családokból származik, ahol a szülők felsőfokú végzettséggel rendelkeznek, a szakiskolák tanulóinak esetében ez mindössze a tanulók 5-6%-áról mondható el. És míg a szakiskolások osztályokban az apák 16%-a és az anyák egyharmada rendelkezik általános iskolai végzettséggel, az ilyen szülők aránya a szerkezetváltó gimnáziumi osztályokban mindössze 2, illetve 4%. Vagyis azt mondhatjuk, hogy a diplomás szülők gyerekeinek jelenleg tízszer nagyobb az esélyük arra, hogy szerkezetváltó gimnáziumba kerüljenek, mint szakiskolába, az alacsonyan iskolázott szülők gyerekei viszont nyolcszor nagyobb eséllyel kerülnek szakiskolába, mint szerkezetváltó gimnáziumba.

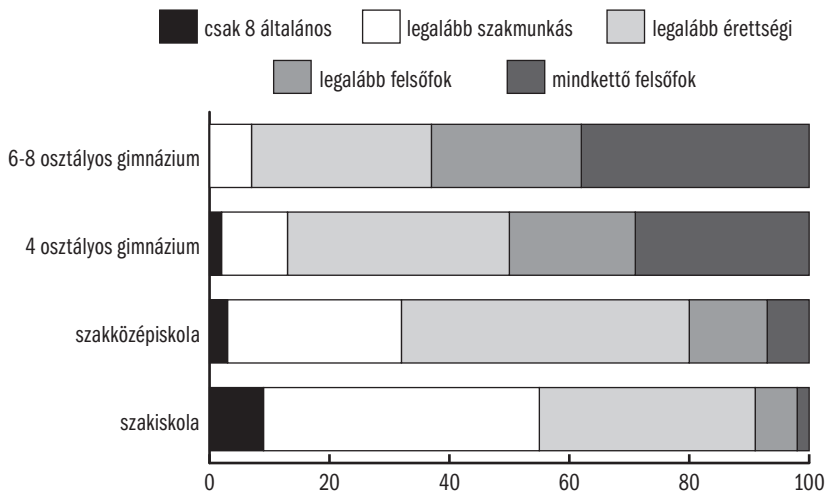
Még látványosabbak a képzési formákhoz igazodó iskolázottsági különbségek, ha a két szülő adatait együtt vizsgáljuk. Ezekből a számokból az derül ki, hogy a szerkezetváltó gimnáziumi osztályok tanulóinak esetében a családok közel 40%-ában mindkét szülő diplomás, míg az ilyen családok a szakközépiskolák esetében 7%-kal, a szakiskolák esetében pedig mindössze 2%-kal vannak képviselve.

2. táblázat: Az apa és az anya iskolai végzettsége képzési formák szerint

szülők	iskolai végzettség	képzési forma				összesen
		szerveztváltó gimn.	hagyományos gimn.	szakközép	szakiskola	
apa	legfeljebb 8 ált.	2,1	3,8	5,6	16,4	6,7
	szakiskola	14,4	23,9	47,5	57,4	40,2
	érettségi	32,6	34,0	34,9	21,8	32,2
	felsőfok	50,8	38,3	12,1	4,3	20,9
anya	legfeljebb 8 ált.	4,2	5,1	13,7	32,9	14,2
	szakiskola	6,3	11,0	29,1	34,4	23,6
	érettségi	37,9	40,6	42,4	26,3	38,6
	felsőfok	51,6	43,3	14,7	6,4	23,5
összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N		190	564	1085	407	2246

Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

3. ábra: A szülők iskolai végzettsége képzési formák szerint



Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

A szülők foglalkozása és a gyerekek által látogatott képzési formák ugyanazt az összefüggést mutatták, amit az iskolai végzettség vizsgálata során tapasztaltunk. A gimnáziumok szerveztváltó osztályaiban a szülők közel fele, a hagyományos gimnáziumi osztályokban pedig bő harmada értelmiségi vagy vezető foglalkozású, ugyanakkor a szakiskolás osztályokban az ilyen szülők aránya a 10%-ot sem éri el. Ezekben az osztályokban viszont az átlagosnál lényegesen nagyobb arányban találtunk segédmunkás és inaktív szülőket mind az apák, mind az anyák között.



3. táblázat: Az apa és az anya foglalkozása képzési formák szerint

szülők	foglalkozás	képzési forma				összesen
		szerkezetvál- tó gimn.	hagyományos gimn.	szakközép	szakiskola	
apa						
	vezető, értelmiségi	43,8	31,8	14,7	9,5	20,7
	nem fizikai alk.	10,1	8,4	10,6	4,8	9,0
	vállalkozó	21,3	29,4	23,0	16,2	23,3
	szakmunkás	13,5	14,7	25,7	24,4	21,6
	segédmunkás	3,4	3,9	9,7	20,7	9,7
	inaktív	7,9	11,8	16,3	24,4	15,9
anya						
	vezető, értelmiségi	45,6	37,5	14,8	6,9	21,8
	nem fizikai alk.	19,0	21,8	24,6	11,8	21,1
	vállalkozó	12,8	11,8	9,6	6,1	9,8
	szakmunkás	5,1	6,0	13,0	15,1	10,9
	segédmunkás	4,1	6,7	14,5	24,0	13,3
	inaktív	13,3	16,2	23,5	36,1	23,0
összesen		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N		195	550	1053	391	2189

Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

A családok egy főre eső havi jövedelméről a végzős tanulók 46%-ától sikerült információt gyűjtenünk. Az adatok szerint 2003 tavaszán a középiskolák végzős tanulóinak családjában az egy főre eső átlagos jövedelem havonta 38 841 Ft volt. Ennek az összegnek a nagysága szigorúan igazodott a családok és az iskolák jellemzőihez. A két szélső pólus között a legnagyobb különbséget a szülők iskolai végzettsége mutatta, miszerint az általános iskolát végzett szülők családjában 26 ezer Ft-tal maradt el az átlagos egy főre eső jövedelem a felsőfokú végzettséggel rendelkező szülők családjaitól.

A családok jövedelme természetesen lakásviszonyaikat és fogyasztásuk színvonalát is meghatározza. Ha a tartós fogyasztási cikkek közül a számítógéppel való ellátottságot (ami a gyerekek tájékozódási és tanulási esélyeit is alapvetően befolyásolja) az előbb felsorolt jellemzők szerint megvizsgáljuk, az derül ki, hogy ez is szorosan igazodik a szülők társadalmi réteghelyzetéhez és az iskolák presztízsrangsorához. Vagyis míg a fővárosban élő, diplomás, vezető vagy értelmiségi foglalkozású, szerkezetváltó gimnáziumi osztályba járó tanulók közül szinte mindenki használhat otthonában számítógépet, erre a hátrányos helyzetű szülők családjában és a szakiskolások körében csak a gyerekek szűk felének van lehetősége.

A családi körülményeket vizsgálva tehát arra a megállapításra jutottunk, hogy a különböző középfokú iskolák tanulóinak társadalmi összetétele valamennyi vizsgált jellemző szerint azonos módon különbözik. Az urbanizáltabb településeken élő, rendezettebb családi helyzetű, magasabb iskolázottságú, előnyösebb foglalkozású, és jobb keresetű társadalmi csoportok gyerekei az elsősorban felsőfokú továbbta-

nulásra felkészítő szerkezetváltó és hagyományos gimnáziumi osztályokba járnak, míg a minden szempontból hátrányos társadalmi helyzetű szülők gyerekei az átlagosnál jóval nagyobb eséllyel kerülnek be a szakmai iskolák szakiskolás osztályaiba. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy azáltal, hogy a végzős tanulókat vizsgáltuk, ebből a mintából már hiányzik az a 25-30%-nyi gyerek, aki az általános iskola után a tankötelezettségnek eleget téve beiratkozik, de többek között hátrányos családi körülményei okozta kudarcai miatt már az első két évben ki is marad ezekből az iskolákból, egyértelműen kijelenthetjük, hogy manapság a középfokon továbbtanuló hátrányos helyzetű gyerekeket főként a szakiskolai osztályokban találjuk.

A tanulók összetételét tekintve tehát ez az iskolatípus kétségtelenül nem nevezhető magas presztízsnének. Ez azonban korábban sem volt másképp. A szakmunkásképzők a rendszerváltás előtt is az alsó társadalmi rétegek iskolái voltak, csakhogy akkor fontos (és politikai értelemben is fontosnak deklarált) társadalmi funkciót tölthettek be, amennyiben a nagy tömegű szakképzetlen ipari segéd és betanított munkások, valamint a szakképzettség nélküli mezőgazdasági alkalmazottak gyerekei számára nyújtották a szakmunkássá válás mobilitási esélyét. Ez a tömeg azonban az elmúlt évek iskoláztatási expanziójának köszönhetően létszámában jelentősen csökkent, vagyis a mai 30–40 éves szülők korosztályában már viszonylag magas a szakképzettséggel és érettségivel rendelkezők aránya, akik gyerekeiktől is legalább ilyen szintű iskolázottságot remélnek. Akik pedig iskolázottságukban az elmúlt évtizedek alatt „lemaradtak”, azoknak nagy része a gazdaságilag elmaradott régiók és települések, szegény és munkanélküli (köztük roma) lakosai, akiknek a gyerekei számára jelenleg a szakiskolákban való továbbtanulás jelenti a mobilitási esélyt. A hátrányos helyzetűek magas arányát mutató tanulói összetétel pedig szükségképpen hozzájárul a további presztízsvesztéshez. A hátrányos családi helyzetű, általános iskolai kudarcokat elszenvedett, beilleszkedési nehézségekkel küszködő gyerekek felzárkóztatása ugyanis a többségi társadalom szemében korántsem számíthat kiemelkedő elismerésre.

A középfokú iskola értékelése

A különböző középfokú iskolák szintjén tapasztalható társadalmi különbségek az általános iskolai előzményekre vezethetők vissza. A magyar közoktatási rendszerben ugyanis a rendszerváltást követően az általános iskolák szintjén is jelentős differenciálódás volt megfigyelhető. Részben a településtípusokhoz, a városokban pedig a különböző szociális összetételű lakókörzetekhez illeszkedve kialakultak a tárgyi és személyi feltételekkel is jól ellátott, magas színvonalú szolgáltatást nyújtó „elit” iskolák, és a mindezeket nélkülöző „hátrányos helyzetű” intézmények. A szolgáltatások színvonalának megfelelően az előbbieket főként gimnáziumi továbbtanulásra készítik fel tanulóikat, az utóbbiakból pedig a többség szakiskolába kerül. Jól érzékelteti a különbséget, hogy a középfokú iskolák végzőseinek átlagosan közel egy negyede járt tagozatos osztályba az általános iskolában, de ez az arány a Budapesten és a nagyvárosokban élők, a diplomás szülők és a vezető vagy értelmi-



ségi foglalkozású apák gyerekeinek esetében jócskán meghaladta a tanulók egy harmadát. Vagyis az előnyös társadalmi helyzetű tanulók szülei gondoskodtak arról, hogy gyerekeik már az általános iskolában nagyobb eséllyel részesüljenek extra oktatási szolgáltatásokból, aminek egyenes következménye, hogy később a felsőfokú továbbtanuláshoz vezető gimnáziumi osztályokban találjuk meg őket.

Ugyanezt az összefüggést bizonyítják az általános iskolai érdemjegyek is. Az előbb felsorolt, előnyös társadalmi helyzetű tanulók már az általános iskolát jobb érdemjegyekkel fejezték be az átlagnál, aminek nyilvánvaló következménye volt, hogy olyan középfokú iskolákba (szerkezetváltó gimnáziumok, elit gimnáziumok, dívatos szakközépiskolák) is felvételt nyerhettek, amelyekbe sok a jelentkező, tehát a felvételinél szigorú szűrőket alkalmaznak. (Adataink szerint a szerkezetváltó gimnáziumok tanulóinak 93%-a, és a hagyományos gimnáziumok tanulóinak 84%-a vett részt felvételi vizsgán mielőtt bekerült a középiskolába.)

Annak ellenére, hogy jelenleg igen bőséges a középfokú iskolakínálat, nem mindenkinek sikerül oda bejutnia, ahova szeretne. Minél magasabb presztízsű volt a középfokú iskola annál több olyan tanulót találtunk a végzősei között, aki első helyre jelentkezett az adott iskolába. Míg a szerkezetváltó gimnáziumok tanulóinak közül majdnem mindenki (93%) oda nyert felvételt, ahova első helyen jelentkezett, a szakközépiskolások 14%-át és a szakiskolások 27%-át nem az első helyen megjelölt iskolába vették fel. Vagyis minél lejjebb haladunk a középfokú képzési formák hierarchiájában, annál több olyan tanulót találunk, aki már a középfokú iskola kiválasztásánál kompromisszumokra kényszerült. A szakiskolai képzés tehát feltehetőleg még annál is népszerűtlenebb, mint ahogyan az adatokból látszik, hiszen a szakiskolai tanulók több mint egynegyede csak azért választotta ezt a képzési formát, mert másra nem volt lehetősége.

A középfokú képzési formák az iskolaválasztás motívumait is megszabták. A gimnazisták iskolaválasztását elsősorban az oktatás minőségére vonatkozó szempontok, és a továbbtanulás kedvező perspektívái befolyásolják, a szakközépiskolákba jelentkezőket főként a nagyobb biztonságot ígérő képzési forma vonzza az ilyen iskolákba, a szakiskolások iskolaválasztásában viszont sem a minőségi szempontoknak, sem az iskolák által nyújtott perspektívák mérlegelésének nem volt túl nagy jelentősége, ők aszerint választottak középiskolát, hogy hol lehet a lakóhelyükhöz legközelebb az általuk választott szakmát megtanulni. Ebből természetesen az is következik, hogy a különböző képzési formák tanulóinak nem ugyanazt várják középiskolájuktól. A gimnazisták számára a felsőfokra való felkészítés és az oktatás minősége a fontos, a szakközépiskolások számára a többféle boldogulási lehetőséget nyújtó, „gazdagabb” bizonyítvány, a szakiskolások számára pedig a választott szakma megtanulásának lehetősége.

A középiskolák végzős tanulóinak már bőséges tapasztalatokkal rendelkeztek arról, hogy várakozásaikhoz képest, mit nyújtott számukra a középiskola. Iskolája általános képzésével mindössze a megkérdezett végzősök 18%-a volt teljesen elégedett, 9%-a volt kifejezetten elégedetlen, és 73%-uk nyilatkozott úgy, hogy közepesen meg

van elégedve. Az átlagosnál elégedetlenebbek voltak a szakiskolák és a szakközépiskolák tanulói, és az átlagosnál elégedettebbek voltak a gimnáziumok tanulói.

A középfokú szakmai iskolák szakelméleti képzésével a tanulók egytizede bizonyult teljesen elégedetlennek, és egyötöde volt teljesen elégedett. Az elégedetlenek között valamivel több szakközépiskolást, az elégedettek között pedig valamivel több szakiskolást találtunk. A szakmai gyakorlati képzés megítélése ennél valamivel szélsőségesebb volt: a végzősök egyötöde mondta azt, hogy teljesen elégedetlen, és valamivel több, mint egynegyede bizonyult teljesen elégedettnek. A kétféle képzési forma közötti különbségek hasonlóak voltak a szakelméleti képzés megítéléséhez. Vagyis itt is több volt az elégedetlen a szakközépiskolások között, és többen nyilatkoztak elégedetten a szakiskolások közül.

4. táblázat: A szakmai képzéssel való elégedettség képzési formák szerint

szakmai képzés	elégedettség	képzési forma		összesen
		szakközép	szakiskola	
szakmaelmélet				
	egyáltalán nem elégedett	12,2	8,0	11,0
	eléggé	67,3	67,9	67,5
	teljesen	20,5	24,1	21,5
összesen		100,0	100,0	100,0
N		1026	424	1450
szakmai gyakorlat				
	egyáltalán nem elégedett	23,5	9,9	19,2
	eléggé	53,5	56,4	54,4
	teljesen	23,0	33,7	26,3
összesen		100,0	100,0	100,0
N		932	424	1356

Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

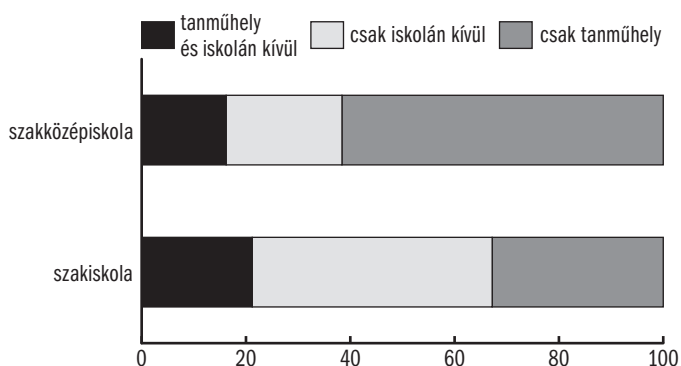
A szakmai gyakorlati képzés minősége nyilvánvalóan nem független attól, hogy hol és milyen körülmények között szervezték meg a gyakorlatot. Köztudott, hogy a rendszerváltás óta a gazdasági átalakulással párhuzamosan a szakmai gyakorlati képzőhelyek struktúrája is teljes mértékben átalakult. Azt tapasztaltuk, hogy a szakmai iskolák 2003-as végzőseinek (akik a 90-es évek végén léptek be ezekbe az iskolákba) szakmai gyakorlati képzése főként iskolai tanműhelyekben zajlott. Itt részesült gyakorlati képzésben a szakközépiskolások majdnem háromnegyed része és a szakiskolásoknak is több, mint fele. Ezen felül egyötödük vett részt iskolán kívül kisvállalkozásnál vagy nagy magáncégnél gyakorlati oktatásban (a szakiskolások közül többen, a szakközépiskolások közül kevesebben). A korábban az iskolán kívüli képzés területén igen jelentős részt vállaló üzemi tanműhelyek és nagyüzemek az ezredfordulón már csak a végzősök töredékének (5–6%) biztosítottak gyakorlóléhelyet.

A tanulók által felsorolt gyakorlóléhelyek összesítéséből az derült ki, hogy tanulmányi idejük alatt a végzősök fele (a szakközépiskolások közel kétharmada és a



szakiskolások egyharmada) kizárólag iskolai tanműhelyben kapott gyakorlati felkészítést. Az összes tanuló közel egyharmada (a szakközépiskolások egyötöde és a szakiskolások közel fele) pedig kizárólag iskolán kívüli képzőhelyen gyakorolta szakmáját. Mindössze a tanulók 18%-ának (ez a szakközépiskolások esetében csak 16%, a szakiskolások esetében pedig 21%) volt lehetősége arra, a szakemberek szerint ideálisnak tartott megoldásra, hogy iskolai tanműhelyben és iskolán kívüli képzőhelyen is részesüljön szakmai gyakorlati oktatásban.

4. ábra: A szakmai gyakorlati képzés helye képzési formák szerint



Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

A középiskola elvégzése utáni boldogulást (akár továbbtanulásról, akár munkavállalásról van szó) manapság már jelentősen befolyásolja, hogy milyen minőségű nyelvoktatásban és informatikai oktatásban volt részük a tanulóknak. Adataink szerint a 2003-ban végzettek közül 72% tanult angol nyelvet, 61% német nyelvet és 8% francia nyelvet a középiskolában. Képzési formánként azonban meglehetősen különbözött a helyzet. Míg a gimnáziumi osztályok tanulói közül szinte mindenki tanult angol nyelvet, és ezen kívül vagy németet, vagy franciát is, a szakmai iskolák tanulói csak egy idegen nyelvet tanultak. A szakközépiskolások nagyobbik fele angolt tanult, kisebbik fele németet, a szakiskolásoknál viszont éppen fordított volt a helyzet (kétharmaduk németet tanult, egyharmaduk pedig angolt).

A 2003 tavaszán középiskolát végzett tanulók közül a kötelező iskolai nyelvoktatáson felül 5% vett részt iskolán belüli különórákon és 26% iskolán kívüli különórákra is járt. Azt tapasztaltuk, hogy mindkét fajta kiegészítő nyelvoktatásban főként a gimnáziumi tanulók vettek részt (7%-uk járt iskolán belül kiegészítő nyelvórákra és 58%-uk vett részt iskolán kívüli különórákon). Nem csoda, hogy a nyelvoktatás eredményességét dokumentáló nyelvvizsga bizonyítványt is nekik sikerült az átlagosnál sokkal gyakrabban megszerezni, és közülük nyilatkoztak a legtöbben úgy, hogy képesek az adott idegen nyelven folyamatos kommunikációra.

Vagyis a nyelvtanulás eredményességére vonatkozó adatok egyértelműen azt bizonyítják, hogy jelenleg a nyelvoktatás terén a gimnáziumi tanulóknak az iskolákon belül is és azon kívül (a szülők által finanszírozott különórák formájában)

olyan többlétszolgáltatásokban van részük, amelyek nagy valószínűséggel eljuttatják őket a boldogulásukat elősegítő idegen nyelvtudáshoz. A szakmai iskolák (különösen a szakiskolák) tanulói pedig mindezt nélkülözve, igen jelentős kommunikációs (és ezáltal továbbtanulási és munkavállalási) hátránnyal lépnek ki a középfokú iskolákból.

5. táblázat: Az idegen nyelvtanulás jellemzői képzési formák szerint (a válaszadók %-ában)

jellemzők	képzési forma				összesen
	szerkeztváltó gimn.	hagyományos gimn.	szakközép	szakiskola	
milyen nyelvet tanult					
angol	95,9	91,8	65,8	39,2	71,5
német	66,0	74,3	52,4	62,1	60,7
francia	18,8	13,6	5,3	1,6	8,2
átlagos heti iskolai óraszám	7,86	6,83	4,84	4,41	5,55
járt-e különóra					
nem	34,7	35,9	66,3	86,7	58,8
iskolán belül	6,8	6,8	4,2	2,8	4,8
iskolán kívül	58,4	57,3	29,5	10,5	36,3
nyelvizsgát tett	65,7	51,3	13,6	3,4	26,0
folyamatos beszédkézség	79,7	63,6	29,4	8,7	40,9
N	197	560	1095	306	2158

Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

Hasonló különbségeket tapasztaltunk a továbbtanulási esélyeket és a munkapiaci boldogulást ugyancsak befolyásoló informatikai képzés területén. Míg átlagosan a végzősök kétharmadának van lehetősége otthoni számítógép használatra, a társadalmi és anyagi szempontból előnyösebb helyzetű gimnazisták esetében ez az arány 89, illetve 78%. Ugyanez a helyzet az internet hozzáféréssel, amire átlagosan a végzősök 29%-ának, de a gimnazisták 55, illetve 42%-ának van otthon lehetősége. Ugyanakkor az iskolai számítógép és internet hozzáférési lehetőség, valamint az informatikai órák száma is a szakközépiskolák esetében mutatkozik kedvezőbbnek az átlagnál. Ez azt eredményezi, hogy az informatikai eszközök használatában szerzett készségek (amit azzal mértünk, hogy a tanuló többféle program alkalmazására képes) a szakközépiskolások esetében mutatják a legjobb eredményeket. Vagyis az informatikai oktatás területén a szakközépiskolák átlagosnál jobb felszereltsége és nívósabb szolgáltatásai kompenzálni képesek a családi körülményekben megmutató hátrányokat. Ugyanakkor a szakiskolák tanulói, akik az informatikai oktatás valamennyi otthoni és iskolai jellemzőjét tekintve a legrosszabb helyzetűek, ezen a területen is jókora hátránnyal lépnek ki középfokú iskolákból.

Nyilvánvalóan az iskolai szolgáltatások minősége is befolyásolta, hogy a középfokú iskola befejezéséhez közeledve a végzősök egynegyede bizonyult elégedetlennek iskolaválasztásával és ennél valamivel többen (29%) szakmaválasztásukkal is elégedetlenek voltak. Az elégedettség mértéke képzési formánként jelentősen kü-



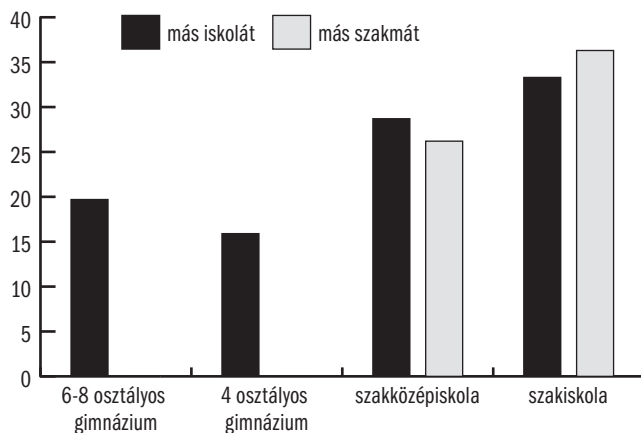
lönbözött. Iskolaválasztásukkal a hagyományos osztályokba járó gimnazisták mutatkoztak a leginkább elégedettnek, és mind iskola, mind szakmaválasztásukat illetően a szakiskolások közül voltak a legtöbben elégedetlenek.

6. táblázat: Az informatikai oktatás jellemzői képzési formák szerint (a válaszadók %-ában)

jellemzők	képzési forma				összesen
	szerkezetvál- tó gimn.	hagyományos gimn.	szakközép	szakiskola	
számítógép használat					
otthon	88,6	78,4	67,4	41,7	67,2
iskolában	79,5	81,7	87,0	54,6	79,0
internet használat					
otthon	55,0	41,9	22,3	14,2	28,5
iskolában	77,9	80,4	85,0	53,8	77,5
átlagos heti iskolai óraszám	,68	,86	3,27	,61	1,99
többféle programot használ	79,0	65,9	82,2	50,8	72,4
N	200	578	1124	431	2333

Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

5. ábra: Ha újra dönthetne, milyen iskolát és szakmát választana, képzési formák szerint



Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

A végzősök válaszaiból tehát arra következtethetünk, hogy nem voltak alaptalanok a közvélemény-kutatók által összegyűjtött felnőtt vélemények, mert az iskolákat „megtapasztalt” végzős tanulók is elégedettebbek a gimnáziumokkal és a szakközépiskolákkal, mint a szakiskolákkal.

Amikor azt kérdeztük a középiskolák végzős tanulóitól, hogy tapasztalataik szerint mire készítette fel őket iskolájuk, a szerkezetváltó gimnáziumok tanulóinak, és a hagyományos gimnáziumok tanulóinak a döntő többsége is a továbbtanulást említette. Ezzel szemben a szakmunkásképzésben résztvevőknek már csak alig háromnegyede tapasztalta, hogy középiskolája felkészítette a munkavállalásra, és

mindössze 22%-uk gondolja úgy, hogy felkészítették vállalkozásra is. A szakközépiskolai tanulók alig fele érzi úgy, hogy felkészítették a továbbtanulásra, bő egyharmaduk gondolja azt, hogy munkavállalásra alkalmasan lép ki a középiskolából, és mindössze 13%-uk véli úgy, hogy vállalkozásra is képes lenne.

7. táblázat: Mire készítette fel a középiskola (a válaszadók %-ában)

	tanul	dolgozik	munkanélküli	egyéb
6-8 osztályos gimnázium	97,1	0,0	0,0	2,9
4 osztályos gimnázium	89,0	4,9	1,2	4,9
szakközépiskola	66,5	14,6	10,9	8,0
szakiskola	35,4	35,4	19,5	9,7

Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

A középiskolák eredményei a végzősök jövőt illető ambícióin is lemérhetők. Kérdésünkre a végzősök döntő többsége (82%) válaszolta azt, hogy határozott elképzelése van arról, hogy milyen pályát képzel el magának a középiskola elvégzése után. Az adatokból az derült ki, hogy az átlagosnál is gyakoribb a határozott elképzelés a magasabb iskolai végzettségű szülők gyerekeinek körében és a gimnáziumok (különösen a szerkezetváltó gimnáziumok) tanulóinak körében.

Vagyis a 18–19 éves kori határozott pályaelképzelés éppen azokat a csoportokat jellemzi leginkább, ahol a konkrét pályaválasztás időpontja a legkésőbbi életkorig tolódik ki, ahol tehát a gyerekek ráérnek megfontolni döntéseiket. Érdekes módon a legtöbb olyan végzőst, aki bizonytalan elképzelésekkel lép ki a középiskolából, éppen a szakmunkás osztályok végzősei között találtuk, akik a legkorábban (14–16 évesen) kénytelenek dönteni a konkrét szakma kiválasztásáról, és akiket a középiskolák konkrét szakmákra, tehát határozott életpályákra készítettek fel.

Ez egyúttal azt is jelzi, hogy jelentős mértékben megváltozott az a helyzet, amikor a szakmai iskolákból határozott életpálya reményében léphettek ki a tanulók, mert joggal bízhattak abban, hogy szakmunkás bizonyítványuk biztos egzisztenciát ígér a számukra. Vagyis a szakiskolák népszerűségvesztéséhez nyilvánvalóan hozzájárult, hogy a végzős szakiskolások szerint, a jelenlegi gazdasági körülmények között a középiskolában megszerezhető szakmunkás bizonyítvány bizonytalanabb perspektívákat nyújt, mint a továbbtanulásra felkészítő érettségi.

Amikor azt is megkérdeztük a középiskolák végzőseitől, hogy milyen elképzelésük van jövőendő pályájukról, 28%-uk nyilatkozott úgy, hogy értelmiségi pályára készül, 19%-uk mondta azt, hogy vállalkozó szeretne lenni, 17%-uk készül vezetői pozícióra és 11%-uk szeretne nem fizikai alkalmazott lenni. Egyötödük (21%) még nem tudta, milyen pályát válasszon, és mindössze 4%-uk készül szakmunkásnak. Ez utóbbiak aránya meglehetősen alacsony, hiszen a vizsgált tanulók bő kétharmada szakmatanulásra felkészítő iskolákba járt (48% szakközépiskolába és 19% szakiskolába). Az átlagosnál több vezetői pozícióra készülő tanulóval találtunk a diplomás szülők gyerekei között és a szerkezetváltó gimnáziumok tanulóinak körében. Az értelmiségi foglalkozások utánpótlása is elsősorban a diplomás szülők gyerekei



közül és a gimnáziumi tanulók közül várható. Ezzel szemben vállalkozók inkább a szakiskolák tanulói szeretnének lenni, a nem fizikai alkalmazotti besorolás pedig főként a szakközépiskolák tanulói számára vonzó. A legalacsonyabb képzettségű szülők gyerekei és a szakiskolások között találtuk a legtöbb olyan végzöst is, akiknek pár héttel a középfokú iskola befejezése előtt még semmilyen elképzelése nem volt arról, hogy hova lép tovább.

8. táblázat: Milyen pályára készül, a tanulók egyéb jellemzői szerint

jellemzők	milyen pályát képzel el					
	nem tudja	vezető	értelmiségi	önálló vállalkozó	nem fizikai alkalmazott	szakmunkás
szülők iskolázottsága						
csak 8 ált.	35,6	12,3	17,8	9,6	17,8	6,8
legalább szakmunkás	24,1	14,0	19,3	21,9	13,3	7,4
legalább érettségi	20,1	17,1	27,6	20,8	11,0	3,4
legalább felsőfok	16,1	17,0	36,1	19,4	9,1	2,4
mindkettő felsőfok	14,5	24,2	43,4	12,3	5,0	0,6
képzési forma						
szerkezetváltó gimn.	11,9	23,3	53,5	6,4	4,5	0,5
hagyományos gimn.	14,2	20,1	49,0	11,4	5,1	0,2
szakközép	21,1	17,0	22,2	21,7	15,8	2,1
szakiskola	33,4	9,1	3,9	29,3	8,2	16,1
N	468	381	640	439	245	94

Forrás: Végzős tanulók, OI. 2003.

Ezekből az adatokból az látszik, hogy a jelenlegi középfokú iskolarendszerben a különböző típusú gimnáziumok megerősítik tanulóikban a szülők kedvező társadalmi helyzetének reprodukciójára vonatkozó ambíciót, a szakközépiskolák pedig a egyes társadalmi összetételű tanulók számára hasonló arányban kínálják a különböző foglalkozási pozíciók elérésének esélyét. A szakiskolák azonban nem képesek teljesíteni képzési célkitűzéseiket, hiszen végzőseiknek mindössze 16%-a készül a képzés eredeti célkitűzésének megfelelő szakmunkás pályára, 29%-uk azt reméli, hogy vállalkozó lesz, bő egyharmaduk azonban a tökéletes bizonytalanság perspektívájával lép ki a középfokú iskolából. Miután ezekben az iskolákban tanulnak a legmagasabb arányban a legalacsonyabban iskolázott szülők gyerekei, ez a bizonytalan perspektíva őket még a szakiskolások összességénél is nagyobb arányban sújtja.

Perspektívák

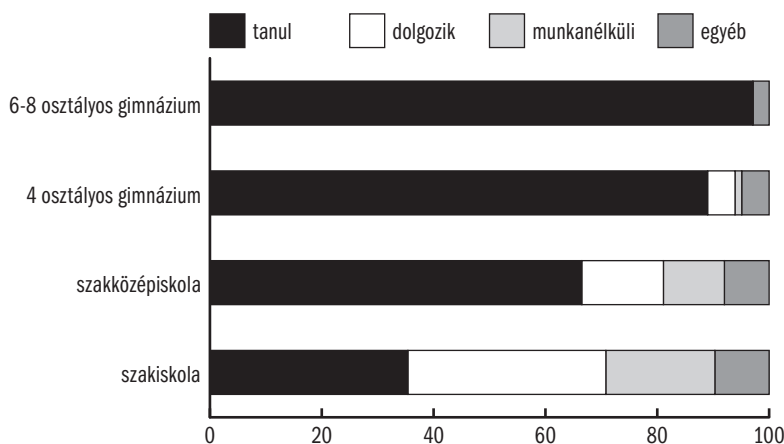
A 2003 tavaszán felkeresett 2370 végzős középiskolástól megkérdeztük, hogy hajlandók lennének-e egy későbbi időpontban tájékoztatni bennünket a középiskola befejezése utáni helyzetük alakulásáról. A megkérdezettek 18%-a (404 fő) mutatott

hajlandóságot egy későbbi beszélgetésre. Őket 2003 októberében kerestük fel az általuk megadott címen, hogy feltegyük nekik azokat a kérdéseket, amelyek helyzetük alakulására vonatkoztak.²

A kiegészítő kérdőívek adatai szerint a középiskola elvégzése után fél évvel a végzősöknek több, mint kétharmada (68%) nappali képzésben tanult tovább. Tehát kétharmaduk a középiskola befejezése után is folytatta tanulmányait, mindössze 16%-uk állt munkába, és alig egytizedük lett munkanélküli. (7%-uk a fenti kategóriák egyikébe sem sorolható, ők vagy katonai szolgálatukat töltötték, vagy férjhez mentek, gyereket szültek.)

Ha azt is megvizsgáljuk, hogy hogyan alakultak az életutak a tanulók egyéb jellemzői szerint, az derül ki, hogy nagy valószínűséggel követték az előzetes elképzeléseket, vagyis nappali képzésben az átlagosnál is többen folytatták a tanulmányukat a diplomás szülők gyerekei közül és a gimnáziumi tanulók közül. A középfokú iskola utáni munkavállalás leggyakrabban a szakmunkás szülők gyerekeinek esetében és a szakiskolások esetében volt jellemző. De a szakmunkásképzésben részt vett tanulóknak is csak a bő egyharmada (35%) helyezkedett el a középfokú iskola elvégzése után. A munkanélküliség a lányok és a községekben élők mellett ugyanazoknak a csoportoknak az esetében volt a legjellemzőbb, ahol a munkavállalás (szakmunkás szülők gyerekei és a szakiskolások). Vagyis azt mondhatjuk, hogy a munkanélküliség által veszélyeztetett csoportok (szakmunkás szülők gyerekei és a szakiskolások) akkor váltak az átlagosnál is nagyobb valószínűséggel munkanélkülivé, ha lányok voltak, és községekben éltek.

6. ábra: Foglalkozás a középiskola elvégzése után



Forrás: Végzős tanulók, kiegészítő kérdőív, OI. 2003.

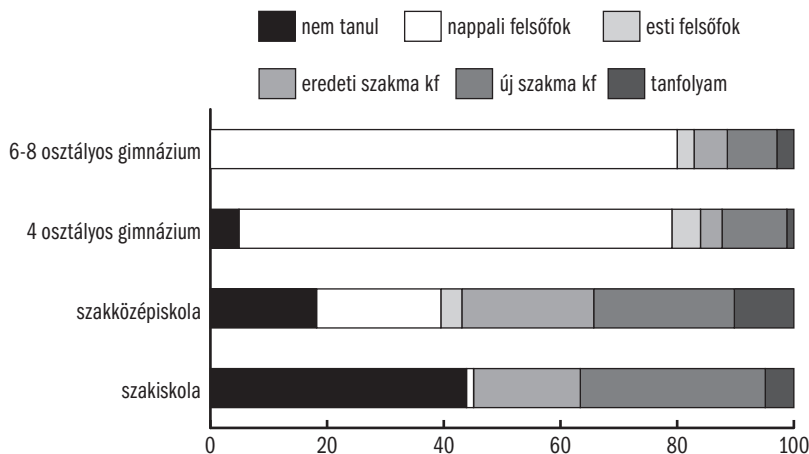
² Az adatfelvétel második szakaszában 335 fővel sikerült egy újabb kérdőívet kitölteni. Ez lényegében azt jelenti, hogy a középiskola elvégzése utáni helyzetre vonatkozó adatok az eredetileg megkérdezett végzősök 14%-ára vonatkoznak. Az ismételtlen felkeresett végzősök mintája azonban a legfontosabb változók tekintetében, jelentéktelen eltérésekkel követni tudta az eredeti mintát, tehát a végzős tanulóokra vonatkozó kiegészítő adatok az eredeti mintára is érvényesnek tekinthetők.



Ha nem csak a nappali képzésben továbbtanulókat, hanem valamennyi képzési formában továbbtanuló végzést számba vesszük, az derül ki, hogy mindössze egyötödük (19%) hagyta abba a tanulást a középfokú iskola elvégzése után. Vagyis nemcsak a továbbtanulási tervekből, hanem a tervek megvalósulásából is az derült ki, hogy jelenleg a középfokú iskola elvégzése a tanulók döntő többsége számára nem jelenti a tanulás befejezését. A továbbtanulási formák rendkívül változatosak. Nappali felsőfokú képzésben vesz részt a végzősök, bő egyharmada (35%), esti felsőfokú képzésben pedig 3%-uk. Középfokon folytatta a továbbtanulást eredeti szakmájában a végzősök 15%-a, és ugyancsak középfokon egy másik szakmát tanult a végzősök 21%-a. Ezen felül valamilyen tanfolyami képzésben vett részt a végzősök 6%-a.

Ha azt is megvizsgáljuk, hogy kik, milyen továbbtanulási formákat választottak, azt tapasztaljuk, hogy ez egyértelműen a tanulók társadalmi származásától és középfokú iskoláik képzési formájától függ. A továbbtanulás valamennyi formájából kimaradók aránya az alsó társadalmi csoportokhoz tartozók és a szakiskolát végzettek között a legmagasabb, de itt is csak 44% esetében fordult elő. A felsőfokú nappali képzésben továbbtanulók aránya a diplomás szülők gyerkeinek esetében és a gimnáziumi tanulók esetében lényegesen magasabb az átlagnál. Eredeti szakmájukat kiegészítő nappali középfokú képzésben az átlagosnál többen vesznek részt a hátrányos társadalmi helyzetű tanulók közül és a szakközépiskolások közül. Eredeti szakmájuktól eltérő szakmát az átlagosnál többen tanulnak a kisebb településeken élők közül, a hátrányos társadalmi helyzetűek közül és a szakiskolások közül. Tanfolyami képzéseken pedig az átlagosnál többen vesznek részt az alsó társadalmi csoportokhoz tartozók, a szakközépiskolások és azok, akik munkanélküliek lettek.

7. ábra: Továbbtanulás a középiskola elvégzése után a tanulók egyéb jellemzői szerint (a válaszadók %-ában)



Forrás: Végzős tanulók, kiegészítő kérdőív, OI. 2003.

Vagyis azt mondhatjuk, hogy jelenleg a felsőfokú nappali képzés elsősorban a felső és középső társadalmi csoportok gyerekeinek, a középfokú szakmai képzés kiegészítő formái és a tanfolyami képzések pedig az alsó társadalmi csoportok gyerekeinek kínálják a középfok elvégzése utáni továbbtanulás lehetőségét. Ez utóbbiak közül a piacképtelen szakmák, vagy az elhibázott szakmaválasztás miatti, középfokú iskolát közvetlenül követő „szakmaváltás” is elsősorban a szakiskolások és a hátrányos társadalmi helyzetű tanulók esetében a legjellemzőbb.

Az adatokból tehát az derült ki, hogy a középfokú iskolák közül a gimnáziumok (különösen a szerkezetváltók) jelenleg megfelelnek a gyerekeiket felsőfokú továbbtanulásra szánó szülők elvárásainak, mert jó eséllyel bejuttatják őket a nappali felsőfokú képzésbe. A főként munkavállalásra készülő szakiskolásoknak azonban több mint a fele kényszerül valamilyen formában kiegészíteni a tanulmányait, ha munkavállalóként boldogulni akar. Közülük is azoknak az elhelyezkedése sikerül a legkevésbé, akik mögött hátrányos szociális helyzetű család áll. Vagyis mind a felnőttek középiskoláról alkotott véleménye, mind a végzős tanulók iskola-értékelése megalapozottnak bizonyult, mert a szakiskolák jelenlegi alacsony presztízsét a munkapiaci tapasztalatok is igazolják. Csak a szakiskolások egyharmada talál a képzettségének és igényeinek megfelelő munkahelyet, egyharmaduk másik szakmát kénytelen tanulni, és egyötödük munkanélküliként kezdi a pályáját. Ha ehhez még azt is hozzátesszük, hogy a kutatás évében a TÁRKI adatai szerint a szakmunkások átlagbére a nem fizikai foglalkozásúak átlagbérének a felét sem érte el, megalapozottnak tekinthető az a vélemény, hogy a szakiskolák presztízsvesztése elsősorban a fiatal szakmunkások munkapiaci helyzetével függ össze.

LISKÓ ILONA